

بررسی و تحلیل ویژگی‌های جمعیتی کشور و استان‌ها

براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

مجری

سید مهدی میرزا مصطفی

همکاران طرح

طه نوراللهی - علی قاسمی اردهائی - بهناز سرخیل

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

پژوهشکده‌ی آمار

پائیز ۱۳۸۷

به نام خداوند جان و خرد

پیش‌گفتار

سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن یکی از عمده‌ترین راه‌های شناخت کشورها از ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی برای برنامه‌ریزی، نظارت و ارزیابی خدمات و فعالیت‌های ملی و منطقه‌ای است. امروزه در اغلب کشورها سرشماری‌های نفوس به فاصله‌ی ۵ یا ۱۰ سال یک بار به مرحله‌ی اجرا در می‌آید. در جمهوری اسلامی ایران نیز سرشماری عمومی نفوس و مسکن مطابق ماده‌ی ۴ قانون مرکز آمار ایران، هر ده سال یک بار با فرمان رئیس جمهوری اجرا می‌شود. این سرشماری در سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ منطبق با جدیدترین روش‌های علمی به مرحله اجرا درآمده است.

از آنجایی که در این سرشماری‌ها، جمعیت به‌عنوان محور و هدف توسعه، از ابعاد مختلف مورد توجه قرار می‌گیرد و اطلاعات به تفصیل گردآوری می‌شود، لذا از منابع بسیار غنی در شناخت ویژگی‌های جمعیتی کشور محسوب می‌شوند.

اگرچه داده‌های خام سرشماری فی‌نفسه نمادهای گویایی از خصیصه‌های مختلف جمعیت یک جامعه‌اند، اما ارزش واقعی آن‌ها زمانی پدیدار می‌شود که توسط اهل فن با رویکرد به پیوندهای متقابل پدیده‌ها تحلیل و تفسیر شوند. به منظور حصول به این گونه تحلیل‌ها، پژوهشکده‌ی آمار برای اولین بار با کمک پژوهشگران و صاحب‌نظران اجتماعی، اقتصادی و آماری اقدام به انجام طرح‌های پژوهشی در ابعاد گسترده در زمینه تحلیل ویژگی‌های جمعیتی (اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی)، مسکن، امکانات و تسهیلات، مهاجرت (داخلی، خارجی) نموده است.

مجموعه حاضر یکی از طرح‌های انجام شده در زمینه تحلیل نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ می‌باشد که امید است پاسخگوی بخشی از نیاز کاربران باشد.

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	مقدمه
۳	تعاریف و مفاهیم
۱۱	کلیات
۱۵	تحلیل نتایج
۱۵	تعداد و رشد جمعیت
۲۵	عوامل تعیین کننده رشد جمعیت
۲۹	توزیع جغرافیایی جمعیت
۳۰	تراکم جمعیت
۳۳	عوامل مؤثر بر تراکم جمعیت
۳۳	سهم جمعیتی استان‌ها
۳۷	میزان شهرنشینی و روستانشینی
۴۲	تعداد، بعد و نوع خانوار
۴۲	تعداد و نوع خانوار
۴۲	بعد خانوار
۵۳	ترکیب سنی جمعیت
۶۴	میانگین و میانه سنی
۷۲	جوانی جمعیت
۷۸	سالخوردگی جمعیت
۸۸	نسبت وابستگی
۱۰۱	ترکیب جنسی جمعیت
۱۰۱	نسبت جنسی
۱۰۶	عوامل تعیین کننده نسبت جنسی

۱۱۳	نتیجه گیری
۱۱۷	منابع
۱۱۹	پیوست

مقدمه

بررسی و مطالعه ویژگی‌های جمعیت از ابعاد مختلف هم‌چون تعداد و ساختار جمعیت و مؤلفه‌های اثر گذار بر آن، وضعیت خانوارها از لحاظ امکانات، تسهیلات و مسکن در اختیار آن‌ها، در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی اقتصادی از نقش حائز اهمیتی برخوردار است. سرشماری‌های نفوس و مسکن با ارائه یک تصویر کلی از اندازه، ساختار و ویژگی‌های جمعیت، یکی از کامل‌ترین و مهم‌ترین منابع داده‌ای برای تحلیل‌های جمعیتی به شمار می‌روند. گزارش حاضر به بررسی و تحلیل ویژگی‌های جمعیت در زمینه تعداد و رشد جمعیت، توزیع جغرافیایی جمعیت، ساختار سنی و جنسی جمعیت و تعداد و بعد خانوار پرداخته است. امید است اطلاعات ارائه شده در این بررسی مورد استفاده قرار گرفته و کاربران محترم با ارائه پیشنهادها و نظرات ارزنده خود تهیه‌کنندگان گزارش را در بهبود مطالعات آینده یاری نمایند.

تعاریف و مفاهیم

جمعیت

اعضای همه خانوارهای معمولی ساکن، مؤسسه‌ای و گروهی که اقامتگاه معمولی آنان در زمان سرشماری در ایران قرار دارد و نیز اعضای تمامی خانوارهای معمولی غیر ساکن کشور، جامعه مورد سرشماری را تشکیل می‌دهند. اعضای هیئت‌های سیاسی و سفارتخانه‌های خارجی در ایران و افراد خانوار آنان جزو جامعه مورد سرشماری محسوب نمی‌شوند، اما ایرانیان عضو هیئت‌های سیاسی و سفارتخانه‌های ایران در خارج از کشور و افراد خانوار آنان، جزو جامعه مورد سرشماری به حساب می‌آیند.

خانوار معمولی

خانوار معمولی از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک اقامتگاه زندگی می‌کنند، با یکدیگر هم‌خرج هستند و معمولاً با هم غذا می‌خورند. در مواردی خانوار معمولی می‌تواند یک نفره باشد.

خانوار مؤسسه‌ای

مجموعه افرادی که به دلیل داشتن هدف یا ویژگی‌های مشترک با هم در یک مؤسسه زندگی می‌کنند و آن مؤسسه بنا بر مجوز یا بر اساس مقررات و ضوابط معینی مسئولیت منزل دادن (ارائه محل سکونت همراه با خدمات و تسهیلات) به آنان را بر عهده دارد خانوار مؤسسه‌ای نامیده می‌شود، نمونه‌های مشخصی از خانوارهای مؤسسه‌ای عبارتند از:

پادگان‌ها و پاسگاه‌های نظامی و انتظامی، خوابگاه‌های دانشجویی که تحت مدیریت یکی از دانشگاه‌ها اداره می‌شود بجز خوابگاه‌های متاهلین، آسایشگاه‌های روانی و ...

خانوار گروهی

مجموعه افرادی که تمام یا اغلب آنان به دلیل دارا بودن شرایط خاص (به طور عمده داشتن ویژگی مشترک) اقامتگاه مشترکی را برای سکونت خود انتخاب کرده‌اند و به طور مشترک امور زندگی در آن اقامتگاه را اداره می‌کنند خانوار گروهی نامیده می‌شود.

خانوار معمولی غیر ساکن

خانواری که در زمان سرشماری در اقامتگاه ثابتی سکونت ندارد، "خانوار معمولی غیر ساکن" نامیده می‌شود. این دسته از خانوارها سه گروه زیر را در برمی‌گیرد:

۱- خانوارهایی که در زمان سرشماری در کوچ به سر می‌برند و یا در خارج شهرها و آبادی‌ها در سرپناه قابل حمل زندگی می‌کنند.

۲- خانوارهایی که در محل ثابتی زندگی نمی‌کنند و به طور مداوم محل زندگی خود را تغییر می‌دهند، مانند کولی‌ها.

۳- خانوارهایی که محل زندگی مشخصی ندارند و شب‌ها معمولاً در پارک‌ها، خرابه‌ها، زیر پل‌ها و ... بیتوته می‌کنند.

شهر (نقطه شهری)

منظور از شهر، هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای شهرداری باشد.

جمعیت ساکن در نقاط شهری

منظور از جمعیت ساکن در نقاط شهری در هر یک از محدوده‌های بخش، شهرستان، استان یا کشور، جمعیت تمامی شهرهایی است که در همان محدوده قرار دارد و جمعیت هر شهر، عبارت است از مجموع تعداد اعضای همه خانوارهای معمولی ساکن، مؤسسه‌ای و گروهی که اقامتگاه معمولی آنان در زمان سرشماری در آن شهر واقع است.

میزان شهرنشینی

عبارت است از نسبت تعداد جمعیت ساکن در نقاط شهری به جمعیت کل کشور

$$\text{میزان شهرنشینی} = \frac{\text{جمعیت ساکن در نقاط شهری}}{\text{جمعیت کل}} \times 100$$

میزان روستانشینی

عبارت است از نسبت تعداد جمعیت نقاط روستایی به جمعیت کل کشور

$$\text{میزان روستانشینی} = \frac{\text{جمعیت نقاط روستایی}}{\text{جمعیت کل}} \times 100$$

آبادی (نقطه روستایی)

آبادی به مجموعه یک یا چند مکان و اراضی به هم پیوسته (اعم از کشاورزی و غیرکشاورزی) گفته می‌شود که خارج از محدوده شهرها واقع شده و دارای محدوده ثبتی یا عرفی مستقل باشد. اگر آبادی در زمان سرشماری، محل سکونت خانوار یا خانوارهایی باشد، "دارای سکنه" و در غیر این صورت، "خالی از سکنه" تلقی می‌شود.

جمعیت ساکن در نقاط روستایی

منظور از جمعیت ساکن در نقاط روستایی در هر یک از محدوده‌های دهستان، بخش، شهرستان، استان یا کشور، جمعیت تمامی آبادی‌هایی است که در همان محدوده قرار دارد و جمعیت هر آبادی، عبارت است از مجموع تعداد اعضای همه خانوارهای معمولی ساکن، مؤسسه‌ای و گروهی که اقامتگاه معمولی آنان در زمان سرشماری در آن آبادی واقع است.

جمعیت غیر ساکن

منظور از جمعیت غیر ساکن در هر یک از محدوده‌های شهرستان، استان یا کشور، جمعیت تمامی خانوارهای معمولی غیر ساکنی است که در همان محدوده سرشماری شده‌اند. در این گزارش، جمعیت غیر ساکن در جمعیت ساکن در نقاط روستایی ادغام شده و تحت عنوان «جمعیت نقاط روستایی» مورد بحث قرار می‌گیرد.

متوسط نرخ رشد جمعیت

نرخ رشد جمعیت با استفاده از رابطه زیر محاسبه شده است.

$$r = \left(\sqrt[t]{\frac{P_t}{P_0}} - 1 \right) \times 100 \quad \text{یا} \quad r = \left(\frac{P_t}{P_0} \right)^{\frac{1}{t}} - 1 \times 100$$

در این رابطه:

P_t : جمعیت انتهای دوره

P_0 : جمعیت ابتدای دوره

t : متوسط رشد سالانه جمعیت

t : فاصله زمانی بین ابتدا و انتهای دوره

رشد طبیعی جمعیت:

میزان عمومی مرگ و میر (CDR) - میزان عمومی موالید (CBR) = رشد طبیعی جمعیت (r)

$$CBR = \frac{B}{P}$$

$$CDR = \frac{D}{P}$$

در این رابطه:

$\bar{P}$: جمعیت میانه سال

B : تعداد موالید در یک سال

D : تعداد مرگ و میر در یک سال

بعد خانوار (متوسط تعداد افراد در خانوار)

بعد خانوار عبارت است از حاصل تقسیم تعداد جمعیت به تعداد خانوار

$$\text{بعد خانوار} = \frac{\text{جمعیت}}{\text{خانوار}}$$

تراکم جمعیت

تراکم جمعیت عبارت است از نسبت جمعیت یک منطقه به مساحت آن منطقه

$$\text{تراکم جمعیت} = \frac{\text{جمعیت}}{\text{مساحت (کیلومتر مربع)}}$$

سهم جمعیت استان

سهم جمعیت استان عبارت است از نسبت جمعیت استان به جمعیت کل کشور

$$\text{سهم جمعیت استان} = \frac{\text{جمعیت استان}}{\text{جمعیت کل کشور}} \times 100$$

نسبت جنسی

نسبت جنسی عبارت است از نسبت تعداد مردان به زنان یا زنان به مردان که معمولاً به صورت درصد بیان می‌شود. در این گزارش، نسبت تعداد مردان به زنان ارائه شده است.

$$\text{نسبت جنسی} = \frac{M}{F} \times 100$$

که در آن، M تعداد مردان و F تعداد زنان است.

میانگین سنی

میانگین سنی، متوسط سن افراد یک جامعه است و از تقسیم کردن مجموع حاصل ضرب‌های هر یک از سنین منفرد در فراوانی افراد در آن سن، به کل جمعیت حاصل می‌شود.

یعنی:

$$\text{میانگین سنی} = \frac{\sum_{i=0}^{\omega} i \cdot F_i}{\sum_{i=0}^{\omega} F_i}$$

که در آن ... و ۳ و ۲ و ۱ و ۰ عبارت از سنین منفرد و F_i تعداد افراد در سن (i) است.

میانه سنی

سنی که جمعیت را از نظر تعداد به دو گروه مساوی تقسیم کند، میانه سنی نامیده می‌شود.

$$Md = L_i + \left(\frac{\frac{N}{2} - FC_{i-1}}{F_i} \right) \times C$$

که در آن:

Md میانه سنی، L_i کرانه پایین گروه سنی میانه‌دار، FC_{i-1} فراوانی تجمعی گروه ماقبل طبقه میانه‌دار، F_i فراوانی مطلق طبقه میانه‌دار، N تعداد کل جمعیت و C فاصله طبقات است.

میزان جوانی جمعیت

میزان جوانی جمعیت را با تست ورتهایم می‌سنجند. نماد ریاضی این رابطه $\sum_{i=0}^{14} P \geq 40\% \cdot \sum_{i=15}^w P$

می‌باشد. به جمعیتی که رابطه مزبور در آن صدق کند، جمعیت جوان گفته می‌شود.

متغیرهای این فرمول عبارتند از:

$$\text{جمعیت } 0-14 \text{ ساله} = \sum_{i=0}^{14} P$$

$$\text{کل جمعیت} = \sum P$$

نسبت سالخوردگی جمعیت

این نسبت حاصل تقسیم جمعیت ۶۰ ساله و بیش تر به جمعیت زیر ۱۵ سال است .

$$\text{نسبت سالخوردگی} = \frac{P_{60+}}{P_{-14}}$$

متغیرهای این فرمول عبارتند از:

$$P_{-14} = \text{جمعیت صفر تا ۱۴ ساله}$$

$$P_{60+} = \text{جمعیت ۶۰ ساله و بیش تر}$$

میزان سالخوردگی جمعیت

این میزان حاصل تقسیم جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر به کل جمعیت است.

$$\text{میزان سالخوردگی} = \frac{P_{65+}}{P}$$

$$P_{65+} = \text{جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر}$$

$$P = \text{کل جمعیت}$$

نسبت وابستگی

این نسبت حاصل تقسیم جمعیت خارج از سن فعالیت به جمعیت واقع در سن فعالیت است.

$$\text{DR (نسبت وابستگی)} = \frac{P_{-14} + P_{65+}}{P_{15-64}}$$

متغیرهای این فرمول عبارتند از:

$$P_{-14} = \text{جمعیت صفر تا ۱۴ ساله}$$

$$P_{65+} = \text{جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر}$$

$$P_{15-64} = \text{جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله}$$

نسبت وابستگی جوانی

این نسبت حاصل تقسیم جمعیت ۰-۱۴ ساله به جمعیت واقع در سنین فعالیت است.

$$DR_y = \frac{P_{0-14}}{P_{15-64}}$$

P_{0-14} = جمعیت صفر تا ۱۴ ساله

P_{15-64} = جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله

نسبت وابستگی سالخوردگی

این نسبت حاصل تقسیم جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر به جمعیت واقع در سنین فعالیت است.

$$DR = \frac{P_{65+}}{P_{15-64}}$$

P_{65+} = جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر

P_{15-64} = جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله

خالص مهاجرت

در هر شهر یا آبادی تفاوت بین مهاجران وارد شده و مهاجران خارج شده به عنوان خالص مهاجرت تعریف می‌شود. چنانچه در یک شهر یا آبادی تعداد مهاجران خارج شده بیش از مهاجران وارد شده است خالص مهاجرت با علامت منفی (-) نشان داده می‌شود.

کلیات

بیان مسئله

امروزه توجه به جمعیت و مسائل جمعیتی به عنوان یک ضرورت مطرح است. بر این اساس، آمار و اطلاعات جمعیتی زمینه‌ساز سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی در هر کشور است. بعد از جنگ جهانی دوم، برنامه‌ریزی‌های اقتصادی-اجتماعی به دلیل ازدیاد جمعیت آغاز شد. در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی-اجتماعی، جمعیت به عنوان یک عامل زیربنایی و اساسی مورد توجه قرار می‌گیرد. در نتیجه، پیش‌نیاز یک برنامه‌ریزی صحیح دسترسی به اطلاعات جمعیتی قابل اعتماد است. سرشماری‌ها به عنوان یکی از اصلی‌ترین منابع اطلاعات جمعیتی هر کشور به شمار می‌آیند. در ایران از سال ۱۳۳۵ هر ۱۰ سال یک‌بار سرشماری عمومی نفوس و مسکن صورت می‌گیرد. توصیف و تبیین ویژگی‌های جمعیتی کشور بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ می‌تواند برنامه‌ریزان را در تنظیم سیاست‌های اقتصادی-اجتماعی و همچنین در تدوین برنامه‌های توسعه ملی و منطقه‌ای یاری نماید.

آگاهی از ویژگی‌های جمعیتی به تفکیک استان و همچنین نقاط شهری و روستایی از جمله زمینه‌هایی است که نیازهای اطلاعاتی برنامه‌ریزان را تأمین می‌نماید. بنابراین در طرح حاضر، ویژگی‌های جمعیتی کشور بر اساس استان و نقاط روستایی و شهری مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

اهداف:

هدف اصلی پژوهش حاضر، توضیح و تبیین ویژگی‌های جمعیتی کشور است. ویژگی‌های جمعیتی استان‌ها برای سال ۱۳۸۵ توصیف و در مقایسه با سال ۱۳۷۵ و همچنین به تفکیک نقاط شهری و روستایی تبیین می‌شود. بررسی مقایسه‌ای استان‌ها در ویژگی‌های جمعیتی مورد نظر نیز از جمله